

M. A. Sadova

FEATURES OF MORAL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF HIGH SCHOOL TEACHERS

This paper deals with the problem of moral and legal responsibility of high school teachers. The author presented a theoretical analysis and justification of the relationship between moral and legal responsibility of the teaching staff. G.P. Vasyanovych, A.J. Kulchyshyna, M.I. Beletsky, D. Panchyshyn, E. Fromm considered moral responsibility as freedom of conscience. In the works of I. Ivanov, J.G. Yakubson, L.M. Archangel, S.O. Sukhomlinskiy moral responsibility is defined as a measure of responsibility realization. Legal responsibility is personal trait and mean of communication between the state, society and the individual, which reflects a conscious fulfillment of the requirements of laws and regulations. As for scientific and educational activities, it is expressed in the moral need, ability and willingness of the individual to fulfill his professional and social responsibilities, to act in unity of his "self" and public interest in the sphere of learning and education of future generation. Moral and legal responsibility of a teacher is an integral part and regulator of his professional activity. High school teacher is an active subject of moral and legal responsibility in a scientific and educational environment where he embodies his abilities and opportunities of teaching and upbringing of young generation. Specific expression of the moral and legal responsibility lays in the fact that a teacher is a bearer of moral and legal values of society, he is indirectly and directly included into the system of moral and legal activities, specifically integrated into the moral and legal relations of the teaching staff. Moral and legal responsibility has a multi-leveled character of expression and functioning.

Keywords: moral responsibility, legal responsibility, humanity, responsibility, driving force in the development of responsibility.

Подано до редакції 27.02.2014

УДК 159.923

О. П. Саннікова

КОНТИНУАЛЬНО-ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ЕМОЦІЙНОСТІ

Запропоновано континуально-ієрархічну модель емоційності на основі структури особистості, котра розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих, взаємосяжних підсистем, що мають специфічні характеристики. Виділено формально-динамічний, змістовно-особистісний, соціально-імперативний рівні. До першого рівня, що передуює розвитку інших, відноситься сукупність усіх властивостей, що відбивають динаміку, перебіг, активність емоційності та її якість (модальність та знак домінуючих емоцій). Другий рівень включає власне особистісні властивості: систему цінностей, спрямованість, потребо-мотиваційну сферу тощо, що презентовано у емоційності. Третій рівень – соціально-імперативний містить клас характеристик емоційності, спричинений включенням особистості у різноманітні суспільні, соціальні зв'язки та впливом реальної соціальної середовища, соціальних норм, культурних традицій на особливості емоційних переживань та їх прояви.

Вирізнення окремих підсистем засновано на диференціації, їх взаємодія через суміжні зони можлива на засадах інтеграції. Континуально-ієрархічна структура емоційності представлена на основі системного та інтегрального підходів як багаторівнева і полімодальна система, як сукупність компонентів, котрі співдіють між собою, що забезпечує її цілісність.

Ключові слова: емоційність, особистість, структура, континуум, ієрархія, формально-динамічна підструктура, змістовно-особистісна підструктура, соціально-імперативна підструктура.

У даному повідомленні представлений погляд на емоційність як на системну властивість особистості, що не є обмеженою тільки темпераментальним рівнем індивідуальності.

Емоційність у контексті континуально-ієрархічної концепції особистості розглядається нами і як емоційне явище, і як властивість особистості. Як відомо, емоції характеризують дотичність суб'єкта до навколишнього світу, причому емоції не стільки віддзеркалюють самі предмети і явища (як в пізнанні), скільки виявляють суб'єктивне ставлення до них. Саме суб'єктивні переживання є власне психічним в емоціях. Отже, емоційні явища –

це єдність двох моментів: певного змісту об'єкту, що віддзеркалюється, і власне емоційного переживання.

Ситуативні емоції (актуальні емоційні реакції, що виникають у певних ситуаціях) презентують свідомості актуальну, активно-вибіркову дотичність суб'єкта до того, що безпосередньо ним віддзеркалюється. Ситуативні емоції реалізуються в *емоційних станах*, мінливих суб'єктивних переживаннях.

Емоційні явища презентовані не лише актуальними (ситуативними, "транзитними") емоціями, але і *стійкою схильністю* до переживання емоцій певної модальності, тобто *емоційністю*. У свою чергу, емоційність як властивість індивідуальності виступає як початковий рівень ак-

туального реагування на емоційні ситуації. Саме індивідуальними особливостями емоційності як стійкої властивості особистості можна пояснити відмінності в переживаннях актуальних (ситуативних) емоцій, що виявляються в якості та інтенсивності переживань, котрі виникають у різних людей в одних і тих самих ситуаціях, тобто в ситуаціях відносно однакової емоційності. Нагадаю, що емоційність традиційно розглядається як одна з найважливіших, разом з психічною активністю, характеристик індивідуальності.

При вивченні емоційності вихідною теоретичною позицією нам слугують положення, що були сформульовані Б. М. Тепловим, В. Д. Небиліциним, А. Ю. Ольшанніковою. Спочатку вивчалися формально-динамічні параметри, що характеризують динаміку емоційного процесу і прояву емоцій зовні. При цьому Б. М. Теплов визначав темперамент як сукупність психічних особливостей, пов'язаних, передусім, зі швидкістю виникнення емоцій, з одного боку, та їх силою – з другого. Це загальне уявлення про темперамент віддзеркалилось на розумінні емоційності як динамічного і динамізуючого утворення, основними характеристиками якого є глибина переживання, швидкість протікання емоцій тощо. Надалі поняття темпераменту уточнюється. У нього включаються індивідуальні особливості людини, що виражаються в емоційній збудливості, у вираженні почуттів зовні, швидкості рухів, загальній рухливості людини.

Незважаючи на те, що динамічний аспект виділявся і іноземними авторами (S. Vanderberg, A. Kuse, G. Heymans, A. Buss, R. Plomin, K. Gottschaldt та інші), під час опису типів темпераменту вказувалося на закономірно властиві представникам цих типів емоційні характеристики, котрі пізніше В. Д. Небиліциним і А. Ю. Ольшанніковою були названі «якісними». Подальші дослідження А. Ю. Ольшаннікової та творчої групи, яку вона очолювала (роботи І. В. Гризлової, О. І. Палія, І. В. Пацявичуса, І. А. Перевезевої, О. П. Саннікової, В. В. Семенова) розширили уявлення про якісні характеристики емоційності та їх компонентний склад (І. В. Пацявичус, О. П. Саннікова) та показали, що в сукупності якісні і динамічні особливості емоційності людини, будучи базальними властивостями, виступають в ролі фундаменту для формування особистісно-сміслових, змістовних властивостей. Тому в структурі даного феномену, нарівні з динамічними і якісними аспектами, можна виділити і змістові аспекти емоційності, які віддзеркалюють явища і ситуації, що мають особливу значущість для суб'єкта [5].

При дослідженні емоційності в контексті особистісного і діяльнісного підходів нами встановлено, що емоційність як риса особистості, що сформувалася до певного моменту психічного розвитку під впливом як біологічних (конституція, властивості нервової системи), так і соціальних (розвиток в процесі життєдіяльності) чинників системно впливає на формування усіх рівнів розвитку особистості. Емоційність задає межі і діапазон власних реакцій індивіда на довкілля, що виявляється в індивідуальних стилях діяльності, в якісно-кількісному поєднанні різних

рис особистості. Емоційність як стійка характеристика впливає на чутливість до переживань актуальних емоцій певної модальності. Таким чином, ми розглядаємо емоційність як фокус перетину усіх емоційних модальностей, як глобальну властивість у просторі якої протікають усі психічні процеси і стани, як процес, результат і підсумок онтогенетичного розвитку особистості [6].

Отже, структуру емоційності слід розглядати у межах макроструктури особистості, в котрій поєднуються (узагальнюються) найважливіші індивідні, особистісні властивості та властивості індивідуальності.

Різноманіття психологічних структур особистості широко представлене в історії зарубіжної психології різними напрямками і теоріями: психоаналітичною З. Фрейда; аналітичною К. Юнга, соціально-психологічною А. Адлера, "векторною" ("теорія поля") К. Левина, конституційно-психологічною В. Шелдона і Е. Кречмера, факторно-аналітичною Г. Айзенка і Р. Кеттелла, поведінковою теорією Скіннера тощо. Основні радянські психологічні школи особистості представлені концепціями С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського і О.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, В.Н. Мясищева, Д.Н. Узнадзе, Б.М. Теплова і В.Д. Небиліцина, В.С. Мерліна, Л.І. Божович, К.К. Платонова, О. Асмолова та іншими. Сучасні уявлення української психологічної школи про особистість викладені в роботах М.Й. Боришевського, С.Д. Максименка, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко та інших авторів [6].

Ураховуючи підходи, що склалися, до дослідження структури особистості [1, 2, 3, 5], спираючись на існуючі уявлення про професійно важливі властивості, про внутрішню обумовленість індивідуальної вибірковості по відношенню до зовнішньої детермінації (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн), ми пропонуємо багатовимірну модель структури особистості (у широкому сенсі цього поняття). Згідно цієї моделі особистість розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих, взаємосяжних (узв'язаних) підсистем, що мають специфічні характеристики.

Як рівні ми виділяємо: 1) формально-динамічний; 2) змістовно-особистісний; 3) соціально-імперативний (див. рис. 1). До першого рівня (основа, фундамент, опора), що передуює розвитку інших, ми відносимо сукупність усіх властивостей, що відбивають динаміку, перебіг, активність психічних явищ та індивідні властивості конституційного характеру. Другий рівень включає власне особистісні властивості (поняття особистості у вузькому значенні слова): систему цінностей, спрямованість, потребомотиваційну сферу тощо. Третій рівень умовно названий нами соціально-імперативним (від латин. imperativus – наказовий, безумовний) містить клас характеристик, спричинений включенням особистості у різноманітні суспільні, соціальні зв'язки та впливом реального соціального середовища, соціальних норм, культурних традицій тощо [7, 8].

Будь-яке явище зовнішнього світу стосується людини, суб'єкта у тій мірі, в якій воно включене в контекст

його реальної життєдіяльності. Вибірковість, добір інформації, явищ, знань визначається певними чинниками як усвідомленого, так і неусвідомленого характеру. Тому виділення тільки двох рівнів (динамічного і змістовного) обмежує, "замикає" структуру особистості як систему, тоді як соціально-імперативний рівень є тим "простором", тією ланкою, через яку і відбувається взаємодія особистості як *відкритої системи* з навколишнім світом. Третій рівень жорстко контролюється свідомістю. Якщо два перші рівні співзвучні (і вербально, і за сенсом) уявленням про динамічне і змістовне психічного, то третій рівень включає той клас характеристик, котрі відбивають і наявні у особистості уявлення про суспільство, мораль, норми, культуру, знання тощо, і саму мораль особистості.

Проте не усі знання, не усі відомості, що поступають з навколишнього світу, відбиваючись у свідомості індивіда, приймаються, переживаються ним, стають частиною його особистості. Людина може бути "носієм" певної інформації, моралі, етики, професійних знань тощо, але при цьому абсолютно не використовувати, не приймати, не переживати їх. У такому випадку знання, у тому числі й професійні, залишаються відчуженими від особистості і не використовуються повною мірою (це важливо враховувати в соціономічних професіях, де особистість учителя, психолога, психотерапевта сама є істотним чинником і засобом в досягненні цілей професійної діяльності).

Усе, що не перейшло в змістово-особистісну утворення з сусідніх підструктур залишається або на рівні декларації, що не є затребуваною особистістю (III рівень – соціальні норми, уявлення про культуру, знання тощо), або на рівні нереалізованих природних можливостей (I рівень). Перше виявляється в порушенні особистісної гармонії, в інконгруентності, тобто в невідповідності поведінки особистості нею ж декларованим правилам, нормам (наприклад, прояв професійних деформацій), друге – в нереалізованих сподіваннях, завдатках до невибраної професії і тому нерозвинених.

Отже, змістово-особистісна підструктура є центральним утворенням особистості в широкому сенсі як багатовимірної складної макросистеми.

Межі взаємин між означеними рівнями складні, умовні і розмиті. Саме це дозволяє розглядати переходи від одного рівня до іншого як деякий суміжний простір, що об'єднує риси, що разом належать до двох сусідніх рівнів. Ці переходи, "суміжні зони" мають своє змістовне наповнення. Зокрема, формально-динамічний (перший рівень) і змістово-особистісний (другий) охоплює загальний для обох клас характеристик, котрі однозначно неможна віднести тільки до одного з них. В узагальненому виді функція таких "суміжних" зон полягає, передусім, в з'єднанні різних рівнів, в підтримці цілісності самої системи. Це, у свою чергу, означає, що риси, котрі відносяться переважно до певного рівня, не є дискретними. Це континуальні утворення і можливий або плавний перехід однієї риси в іншу, або якісне її перетворення (трансформація).

Таким чином, розглянуті рівні, а саме формально-динамічний, змістово-особистісний, соціально-

імперативний, через суміжні зони є взаємозв'язаними та узв'язаними (взаємосяжними). Ступінь виявлення кожної властивості особистості спричинений як біологічними, так і соціальними факторами. Кожна властивість особистості, кожна її риса у контексті цієї структури розглядається як континуум, що «пронизує» усі підструктури особистості, котрі взаємно проникають одна у одну.

Саме наявність зон перетину, які одночасно належать до сусідніх рівнів, забезпечує «*проростання*», *безперервність та цілісність* у розвитку окремих психічних властивостей особистості (емоційності, асертивності, схильності до образи, цинізму, конфліктності, толерантності тощо), що по різному виявляються на кожному рівні структури особистості – від нижчих рівнів до вищих – від біологічно спричинених до соціально зумовлених, що свідчить про *дименціональність* (безперервність) кожної властивості особистості, про її цілісність і континуальність. Водночас угруповання елементів системи у підсистеми (рівні), об'єднання їх у відносно самостійні, відособлені сукупності, що надає системі певну *дискретність*.

Так, накопичення професійних знань, різної інформації про професію чинить певний вплив на змістові властивості особистості (стосунки між третім і другим рівнем). Так само властивості, що мають відношення до першого рівня, впливають (хоча і неоднозначно) на другий, змістово-особистісний рівень. При цьому суміжні зони, з одного боку, нейтралізують небажані для усієї системи зміни руйнівного характеру, з іншого – спрямовують психічну активність на вибіркове розгортання бажаних трансформацій. Результат взаємодії усіх позначених підсистем визначається мірою їх включення, активності, «здібності абсорбувати» позитивні впливи.

Ми припускаємо, що індивідуальність як вища форма розвитку особистості характеризується певним, специфічним поєднанням властивостей означених рівнів. У процесі співдії ці властивості змінюються, і у рамках окремих підсистем, і у рамках усієї системи, змінюються їх якісно-кількісне поєднання, ступінь домінування кожної з них, каузальні зв'язки тощо. Індивідуальність, таким чином, є не лише вищим рівнем розвитку особистості, але і характеризується унікальною комбінацією різнорівневих властивостей особистості, їх стосунками і особливостями динаміки.

Якщо розглядати конкретні психологічні характеристики скрізь призму саме цих координат (структурних рівнів) то інформація про кожну властивість та її різнорівневі параметри не може бути репрезентована рівномірно на усіх рівнях. Це пов'язано не лише зі слабкістю наукових розробок відповідної теми (проблеми), а й зі складністю, унікальністю кожного психологічного феномену, що розглядається.

А тепер враховуючи вищезазначене розглянемо емоційність з позицій континуально-ієрархічного підходу до її структури. Отже, емоційність як властивість особистості – це усталене, інтегральне, структурне утворення, що характеризується певним поєднанням її різнорівневих показників. Емоційність – це комплекс індивідуальностей властивостей, що характеризують особливості

виникнення і протікання емоційних переживань. На відміну від актуальних (ситуативних, транзитних) переживань, емоційність виявляється у стійкій (позаситуативній, понадситуативній) схильності до переживання емоцій певної модальності.

На рис. 1 представлена структура емоційності в контексті макроструктури особистості (з позицій континуально-ієрархічного підходу).

У макроструктурі емоційності виділяється цілий комплекс властивостей, що охоплює:

I. Формально-динамічний рівень емоційності: параметри, що характеризують *емоційну збудливість*, силу, інтенсивність, тривалість, швидкість виникнення, протікання і зміни емоційних переживань та особливості зовнішніх виявів саме цих характеристик, що виявляються у *експресії* (більша або менша тенденція до сильного вираження емоцій зовні, загальна рухливість людини, ступінь яскравості, енергійності рухів, легкість їх виникнення, жвавість міміки та пантоміміки, паралінгвістичні характеристики тощо).

Зона перетину - підструктура якісних характеристик емоційності, що несуть інформацію про модальність емоцій («радість», «гнів», «страх», «печаль». «спокій») і знак домінуючих емоцій (позитивний – радість, негативний –

страх, гнів, печаль). Слід зазначити, що якість емоційного переживання (модальність і знак), В. Д. Небиліцин і А. Ю. Ольшаннікова розглядали як найважливіші в сукупності усіх ознак емоційності.

Особливо підкреслюємо, що вирізнення якісних емоційних характеристик як провідних параметрів емоційності дає можливість пояснити специфіку взаємодії суб'єкта з довкіллям.

Відомо, що емоції певної якості (модальність і знак) різняться між собою ставленням до об'єкту, що виявляється у знаку домінуючих емоцій. Саме у цьому значною мірою полягає їх психологічна сутність. Так позитивним емоціям (з додатним знаком «+») властиве *прийняття* об'єкту і *спрямованість* на нього при *активній* (у деяких випадках, і пасивній) з ним взаємодії; негативним емоціям (з від'ємним знаком «-») – *неприйняття*, *спрямованість від* об'єкту і, переважно, пасивні способи взаємодії з ним. Отже, *якість емоцій* може визначати глобальні форми взаємодії з довкіллям, і, ймовірно, деякі параметри активності, зв'язок темпераменту з властивостями особистості, з особливостями діяльності, у тому числі і професійної, оскільки саме *якісні характеристики емоцій* виражають їх сутнісні ознаки – дотичність (ставлення) суб'єкта до довкілля.

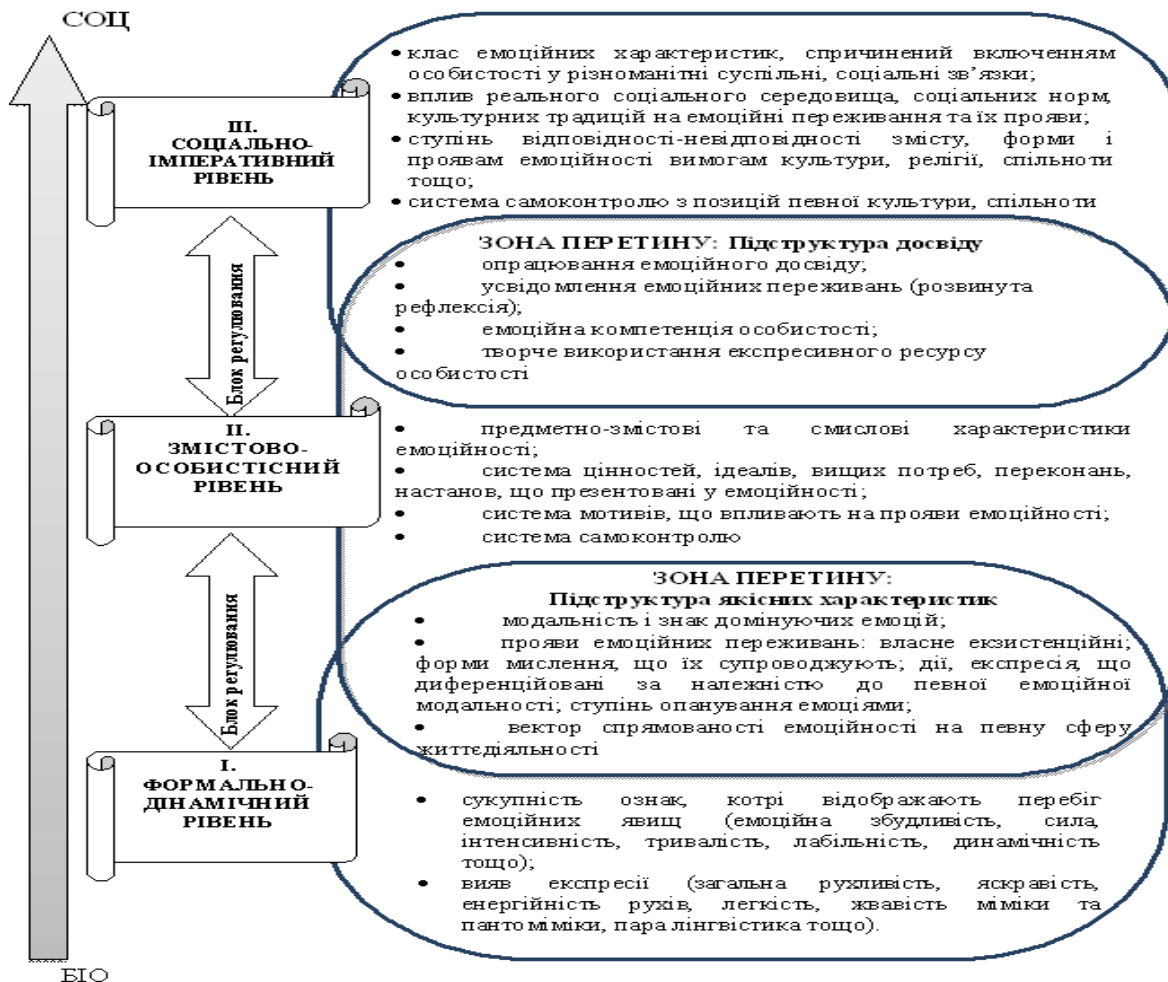

Рис. 1. Структура емоційності з позицій континуально-ієрархічного підходу

У контексті континуально-ієрархічного підходу на якісному рівні структури особистості кожна з означених *емоційних якостей (знак і модальність)* може характеризуватися:

а) власне екзистенційними *емоційними переживаннями*, що виявляється у різноманітній палітрі емоцій кожного паттерну;

б) особливостями індивідуальності, що відображують їх *когнітивну компоненту* (певні, специфічні форми мислення, образи, що супроводжують переживання гніву, радості, печалі, страху, спокою);

в) наявністю *конативної компоненти, що презентована* діями, експресією, що диференційовані за належністю до певної емоційної модальності). Кожній емоційній модальності властиві специфічні для неї виразні рухи, певні пози, паралінгвістичні характеристики, тобто ті експресивні прояви, за якими *різняється* переживання радості, гніву, страху, печалі, спокою від *загальної* рухливості, активності і енергійності експресії, що взагалі притаманно формально-динамічному рівню емоційності;

г) наявністю *контрольно-регулятивної складової*, що виявляється у опануванні емоційними переживаннями та їх зовнішніми проявами тощо.

II. Змістово-особистісний рівень. Компоненти емоційності цього рівня відзеркалюють явища і ситуації, що мають *особливу значущість* для суб'єкта. Ці характеристики нерозривно пов'язані із стержневими властивостями особистості: спрямованістю мотиваційної сфери, ціннісними орієнтаціями, настановами, світоглядом тощо. На даному рівні і емоція як стан, і емоційність як властивість особистості самі постають як цінності (див. роботи Б. І. Додонова).

Слід пояснити, що «зміст» – це порівняно мінлива характеристика цілісного утворення, що відбиває різноманітність внутрішніх і зовнішніх взаємодій, котрі розгортаються як процес, в межах і під впливом форми (функціонування), або що призводить до становлення відповідної нової форми (розвиток). У психологічних дослідженнях, зокрема, у лонгитюдних, встановлено, що різні рівні психологічної організації людини мають різну міру стійкості і мінливості. Якщо ряд *соціально-психологічних* характеристик особистості зазнає *істотних* змін упродовж життя, то психодинамічні (формально-динамічні) характеристики особистості, у тому числі і загальна психічна активність, і емоційність *мало змінюються*. Будучи стійкими характеристиками і створюючи відносно стійке середовище детермінації, і психічна активність, і емоційність, виконують функцію форми. У рамках заданої форми і розгортається зміст. Змістом виступає як уся система властивостей особистості, так і її окремі рівні і психологічні властивості [6].

Зона перетину – підструктура досвіду. Ця підструктура, як проміжна зона між двома сусідніми рівнями також торкається змістового аспекту, що виступає через предметно-сміслові психологічні структури – знання, мотиви, цілі тощо і охоплює сукупність вла-

стивостей, ознак, рис індивідуальної психіки, котрі формуються в результаті *взаємодії* людини з предметним світом, його соціальним середовищем.

Отже, компоненти емоційності цього рівня виявляються через *опрацювання емоційного досвіду*, стосуються усвідомлених переживань і характеризуються: наявністю розвиненої рефлексії; наявністю усвідомлених дій (діяльності), умінь та навичок, що спрямовані на продуктивний, якісний і своєчасний прояв емоційної компетенції особистості; творчим використанням означених умінь та навичок, конструктивним використанням експресивного ресурсу особистості тощо.

III. Соціально-імперативний (нормативний) рівень. Ці компоненти емоційності зумовлені включенням людини в різні соціальні зв'язки і відображують вплив на її особливості загальнолюдської, національної культури, релігії, професії, соціального середовища, традицій тощо. Соціально-імперативний рівень емоційності виявляється у особливостях експресії представників різних культур (див. дослідження О.Ф. Бондаренко, В.О. Лабунської). У даному випадку зовнішні вияви стійких переживань (радості, гніву, страху, печалі, спокою), особливості експресії як *емоційні сигнали особистості*, демонструють її належність до певної (культурної, національної, релігійної, професійної тощо) групи людей. При цьому ціннісні орієнтації цієї спільноти, культурні, релігійні, соціальні норми спрямовують і актуальні, і усталені емоції окремої особистості як представника даної групи на ті об'єкти, що мають певне значення саме для цієї спільноти (культурної, національної групи тощо, тобто доквілля). Отже, на даному рівні емоційність як цілісний феномен і кожна її модальність характеризуються ступенем відповідності-невідповідності її змісту, форми і прояву вимогам культури, релігії, спільноти тощо.

Важливо зазначити, що розподіл показників емоційності за вказаними рівнями є умовним, а не буквально однозначним: кожна емоційна модальність (радість, гнів, страх, печаль, спокій) поєднує в собі долю динамічного, змістового і соціально-імперативного в різних пропорціях. У процесі розвитку емоційності здійснюється постійний взаємовплив усіх зазначених рівнів, змінюється ступінь домінування кожного з них, що у кінцевому результаті відзеркалюється у індивідуально-психологічних характеристиках емоційності і експресії.

Аналогічним чином можна презентувати структуру таких рис особистості, як агресивність, товариськість, цинізм, авантюризм, заздрість, конфліктність, толерантність, асертивність тощо. Ці риси особистості по-різному можуть виявлятися на кожному рівні континуально-ієрархічної структури особистості, причому, якщо, наприклад, агресивність, товариськість, конфліктність найбільш яскраво виявляються на формально-динамічному рівні, то «ядро» заздрості, конфліктності, авантюристичності більшою мірою зсувається до змістово-особистісного, а «ядро» цинізму –

до соціально-імперативного рівня. Проте, усі ці якості, риси певним чином, з різною інтенсивністю, забарвленням, різноманіттям виявляються *на всіх рівнях* означеної континуально-ієрархічної структури особистості.

Отже, вирізнення окремих підсистем засновано на диференціації, проте їх взаємодія через суміжні зони можлива тільки на засадах інтеграції. Континуально-ієрархічна структура особистості представлена на основі системного підходу як багаторівнева і полімодальна система, як сукупність компонентів, котрі співдіють між собою, що забезпечує її цілісність.

Як відмічав В.О. Ганзен, «системний підхід – це єдність інтеграції і диференціації при домінуванні тенденції об'єднання» [4, с. 5].

Ми розуміємо обмеженість і спрощеність будь-якої зі схем, але все ж вважаємо запропоновану модель корисною як для аналізу особистості, так і для аналізу окремих її властивостей, зокрема емоційності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. / Б.Г. Ананьев. - М.: Педагогика, 1980. - Т. 1. - 230 с.; - Т. 2. - 287 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. - 339 с.
3. Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. - Киев: Выща школа, 1978. - 142 с.
4. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. - 174 с.
5. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. - М.: Педагогика, 1986. - 256 с.
6. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре

REFERENCES

1. Anan'ev B.G. Selected psychological works : In 2 volumes / B.G. Anan'ev . - M.: Education , 1980 . - Т. 1. - 230 p. ; - Т. 2 . - 287 .
- 2 . B.G. Ananiev Man as an object of knowledge / B.G. Ananiev . - Leningrad: Leningrad State University , 1969 . - 339 sec.
- 3 . Bleicher V.M. Psychological diagnostics intelligence and personality / V.M. Bleicher , L.F. Burlachuk . - Kiev : Vyshcha School , 1978 . - 142 .
- 4 . Hansen V.A. System descriptions psychology / V.A. Hansen . - Leningrad: Leningrad State University , 1984 . - 174 .
- 5 . Merlin V.S. Essay integral study of individuality / V.S. Merlin. - M.: Education , 1986 . - 256 p.

О. П. Санникова

КОНТИНУАЛЬНО-ИЕРАРХИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ

Предложена континуально-иєрархієська модель емоціональності на основі структури личности, котра розглядається як макросистема, состоящая из разноуровневых, взаимосвязанных подсистем, имеющих специфические характеристики. Выделен формально-динамический, содержательно-личностный, социально-императивный уровни. К первому уровню, на основе которого развиваются другие, относится совокупность

Отже, у нашому дослідженні показниками емоційності як складної полірівневої властивості особистості ми обрали: на формально-динамічному рівні – сукупність усіх ознак, котрі відображають динаміку, перебіг стійких емоційних переживань та їх якість (модальність та знак домінуючих емоцій); на змістово-особистісному рівні – компоненти емоційності, що відображають її цінність, мотиваційну потужність, усталеність тощо; на соціально-імперативному – компоненти емоційності, що відображають проєкції (вимоги) культури, професії, соціального середовища тощо до емоційності та її проявів.

Підставою для виділення перелічених груп показників слугує їх висока репрезентативність в самій структурі особистості, їх значущість в життєдіяльності, їх роль в індивідуальному становленні особистості, в регуляції діяльності, а також відповідність вимогам і принципам особистісного, системного, інтегрального та континуально-ієрархічного підходів.

личности / О.П. Санникова. Одесса: Хорс, 1995. - 334 с.

7. Санникова О.П. Досвід побудови моделі структури особистості професіонала / О.П. Санникова. Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ столітті: теорія і практика // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (30-31 травня 2002р.) – Одеса, 2002. - Част. II. - С. 3-7.

8. Санникова О.П. Макроструктура особистості: психологічний опис / О.П. Санникова. Наука і освіта. Спецвипуск. «Психологія особистості: теорія, досвід, практика», № 7/СХVІІ, листопад-грудень, Одеса, 2013, с. 7 - 12.

6. Sannikov O.P. Emotionality in the personality structure / O.P. Sannikov . Odessa: Horse , 1995 . - 334 .

7. Sannikov AP Experience of constructing a model structure of the individual professional / AP Sannikov. The problem of pedagogy of higher education in XXI century are: theory and practice // Proceedings of the All-Ukrainian-term science-practical conference (May 30-31, 2002.) - Odessa, 2002. - Freq. II. - S. 3-7.

8. Sannikov A.P. Macrostructure of personality: psychological description / A.P. Sannikov. Science and Education. Special Issue. "Personality Psychology: Theory, experience and practice», № 7/SHVІІ, November-December, Odessa, 2013, p. 7 - 12.

всех свойств, отражающих динамику, активность эмоциональности и ее качество (модальность и знак доминирующих эмоций). Второй уровень включает собственно личностные свойства: систему ценностей, направленность, потребностно-мотивационную сферу, которые представлены в эмоциональности. Третий уровень, социально-императивный, содержит класс характеристик эмоциональности, отражающих особенности включения личности в разнообразные общественные, социальные отношения и испытывающих влияние реальной социальной среды, социальных норм, культурных традиций на особенности эмоциональных переживаний и их проявлений. Выделение отдельных подсистем основано на дифференциации, их взаимодействие возможно через смежные зоны и осуществляется на принципах интеграции. Континуально-иерархическая структура эмоциональности представлена на основе системного и интегрального подходов как многоуровневая и полимодальная система, как совокупность компонентов, взаимодействующих между собой, что обеспечивает ее целостность.

Ключевые слова: эмоциональность, личность, структура, континуум, иерархия, формально-динамическая подструктура, содержательно-личностная подструктура, социально-императивная подструктура.

O. P. Sannikova

THE CONTINUUM – HIERARCHICAL MODEL OF EMOTIONALITY

The continuum – hierarchical model of emotionality' structure is presented. It is regarded as a macrosystem, which consists of the split - level and interconnected subsystems. They have the specific descriptions. These levels are distinguished as the following: formally-dynamic; content-personal and socio-imperative. The first formally-dynamic level is served as a basis for the development of the next two other levels and it includes the set of all properties, which reflect the dynamics, the activity of the psychic phenomena and the individual properties of a constitutional nature. The second content-personal level includes the actual personal characteristics such as: a system of values, orientation, needed- motivational sphere, etc. The third socio-imperative level contains the class of descriptions that reflect the features of a personality's inclusion into a variety of public and social relations and experiencing the impact of the real social environment, social norms, cultural traditions and etc. The selection of the separate subsystems is based on the differentiation; their interaction is possible through the contiguous areas and it is carried out due to the principles of integration. The continuum – hierarchical structure of a personality is presented on the basis of a system approach, which is regarded as a multi-level and multimodal system with a set of components, which interact with each other that provides its integrity.

Keywords: emotionality, personality, structure, continuum, hierarchy, formally-dynamic fine-tuning, richly-personality fine-tuning, socially-imperative fine-tuning.

Подано до редакції 27.02.2014
